

Сергій Володимирович Васильєв,

партнер адвокатського об'єднання «Kairos»,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7403-8162>

ФІЛОСОФСЬКІ КАТЕГОРІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1. У цивільному судочинстві на рівні законодавства і судової практики використовуються такі категорії як справедливість, добросовісність, доцільність, розумність і т. п.

Так, наприклад, завданнями цивільного судочинства є *справедливий*, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ (ч. 1 ст. 2 ЦПК України); основними засадами (принципами) цивільного судочинства є *розумність* строків розгляду справи судом (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК України); учасники судового процесу та їхні представники повинні *добросовісно* користуватися процесуальними правами (ч. 1 ст. 44 ЦПК України). У матеріалах судової практики також можна зустріти такі висловлювання як «з урахуванням вимог розумності і справедливості», «виходячи із засад розумності, добросовісності, справедливості», «умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків» і т. п. Або в постанові Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» зазначається, що суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

Аналіз наукової літератури показує нам різноманіття думок щодо природи вказаних категорій, а саме: (1) це базові категорії, що використовуються стосовно до різних форм суспільного життя – економіці, політиці, моралі, права (А. Герлах); (2) це явища виключно філософські (Є. О. Куліков); (3) це соціальне і етичне поняття (В. С. Нерсисян); (4) це загальні цінності, яким притаманна універсальність і об'єктивність змісту (Ю. І. Сулін).

Вважаємо, що ці позиції не є взаємовиключними характеристиками вказаних категорій і їх необхідно розглядати як взаємодоповнюючі ознаки одного і того ж явища.

Отже, є необхідність дослідження вказаних категорій у філософії та у праві, з метою виявлення їх розбіжностей та специфічності. Як свого часу вдало висловився Авраам Лінкольн: «Світ ніколи не мав доброго визначення слова «свобода»...Вживаючи одне і теж слово, ми маємо на увазі різні речі» [1].

2. Категорія – це загальне філософське поняття, яке відображає універсальні властивості і відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ.

Загального визначення філософської категорії не існує, тому можна запропонувати таку: філософські категорії – це гранично загальні поняття, що охоплюють своїм змістом все відомі людині буття світобудови, що володіють властивостями універсальності, об'єктивності та апіорності, і, в залежності від логічної операції виступають граничними продуктами аналізу, синтезу і узагальнення [2].

Юриспруденція (правознавство) виступає по відношенню до філософії спеціальною (окремою) наукою, область застосування якої обмежена предметом цієї науки. Тому, і категорії, які притаманні даній науці, визначаються як розвинена форма абстрактного мислення людини, яка гранично відображає і узагальнює істотні властивості і зв'язку

явищ і процесів об'єктивно існуючої державно-правової організації суспільства у вигляді змістовних образів, яка використовується юридичною наукою в якості свого методу.

Юридичним категоріям притаманні ознаки, що відрізняють їх від інших наукових абстракцій, а саме: 1) *особливий об'єкт відображення*: юридична категорія описує властивості і зв'язки явищ і процесів державно-правової організації суспільства; юридичні категорії відображають якісну визначеність явищ і процесів державно-правової організації суспільства, яка, як переважний об'єкт відображення, служить критерієм розмежування юридичних та інших наукових категорій; 2) *використання в рамках юридичного знання*: юридичні категорії виконують методологічну функцію в пізнанні навколишньої дійсності, являються методом юридичної науки, цілісною теорією об'єкту, що відбивається у державно-правової організації суспільства; 3) *можливість мати правову форму*: юридичні категорії дозволяють оцінити певні суспільні процеси з точки зору правової форми, в якій вони протікають і проявляються; формальність – це істотна властивість права, а зв'язок з правом – істотна риса держави [3].

Дослідження юридичних категорій неможливо провести без застосування філософського категоріального апарату і зіставлення з ним. На філософські категорії спираються всі спеціальні (окремі) науки, і використовуючи їх, такі науки проникають в сутність явищ, встановлюють їх причини, закони функціонування і розвитку. Філософські категорії допомагають робити теоретичні узагальнення, визначати перспективи дослідження.

3. *Справедливість* займає особливе місце серед правових категорій, тому що крім того що вона є загальноозначущою цінністю, практична реалізація якої відбувається в рамках права, вона є категорією яка відноситься до поля природного права. Тобто для свого існування такі категорії не вимагають їх закріплення і формулювання в будь-яких особливих нормах, вони знаходяться як би за нормами, поза ними.

У науковій юридичній літературі висловлюється думка, що справедливість тісно пов'язана з правами людини і правом взагалі, законністю, об'єктивністю, істиною, правосуддям, тому в судочинстві неможливо відокремити справедливість від правової, юридичної, процесуальної справедливості. Вони утворюють одне поняття, тому їх не можна ділити на філософські, моральні, юридичні, процесуальні поняття. Так ми можемо далеко зайти і встановимо, що є совість і процесуальна совість, чесність і процесуальна чесність, брехня і процесуальна брехня і т. п. [4].

Доцільність, добросовісність, розумність на відміну від справедливості знаходяться у сфері позитивного права, а тому закріплюються в юридичних нормах і реалізуються в них. Вказані категорії мають оціночний характер, тобто властивості, що надаються зазначеним категоріям конкретними суб'єктами залежать, як правило, від внутрішніх уявлень цих суб'єктів.

Так, у філософському сенсі *розумність* є здатністю пізнавати і систематизувати отримані знання про предмети і явища, виявляти причинно-наслідковий зв'язок між предметами і явищами, а також діяти відповідно отриманим знанням і виявленим взаємозв'язкам.

У цивільному процесуальному праві вказана філософська категорія знайшла конкретизацію і нові риси, а саме у понятті «розумний строк»: строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства (ч. 2 ст. 121 ЦПК України).

Добросовісність визначається (1) як якість, яка властива людині, старанному і правдивому, або (2) як критерій: дія без порушення прав і свобод інших осіб, чесність і відповідність наявних намірів здійснюваних дій.

ЦПК України не дає власного визначення добросовісності але закріплює її як вимогу до учасників судового процесу з відповідним посиленням цієї вимоги, а саме неприпустимість зловживання процесуальними правами (ч. 1 ст. 44 ЦПК України).

В повсякденному розумінні *доцільність* полягає у відповідності діяльності якоїсь мети. В праві вона розглядається з двох боків: (1) формування мети відбувається на рівні мислення конкретного суб'єкта; (2) дії, що вживаються суб'єктом для досягнення зазначеної мети, повинні здійснюватися строго в рамках закону. Таким чином, доцільність в праві носить суб'єктивно-об'єктивний характер.

Так, наприклад, суддя при оцінці доцільності, що має значення для вирішення справи, з урахуванням всіх її обставин і положень закону, змушений формулювати певну мету, яку, з його точки зору, мав на увазі законодавець, залишаючи це коло питань без детального регулювання. Таким чином, доцільність в такому випадку виступає у якості суб'єктивної межі розсуду суду [5].

4. Понятійний апарат науки цивільного процесуального права в пізнанні і поясненні явищ і процесів правової дійсності знаходить вираз у двох функціях: теоретичної та методологічної. Якщо поняття використовується для опису, пояснення і прогнозування правових явищ, то вони реалізують теоретичну функцію, а коли виступають в якості певних правил і принципів, то реалізують методологічну функцію. Для пізнання і пояснення основних закономірностей правових явищ в теорії цивільного судочинства широко використовуються логічні прийоми: аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза.

Методологічне значення конкретних категорій філософії для цивільного процесуального права полягає в тому, що вони є інструментом формування його власних категорій. В той же час, визначені категорії цивільного судочинства не втрачають їх філософського сенсу, а також не ігнорують законів філософії і філософського змісту категорій. Особливу специфіку категорії цивільного судочинства отримують через окремі сегменти, що є складовими об'єкту та предмету юридичної науки.

Таким чином, критерієм розмежування між філософськими та юридичними критеріями виступає предметне поле, в якому вони виступають формами мислення. Якщо філософські категорії виступають загальними універсальними поняттями, які охоплюють своїм обсягом і змістом усі сфери людської світобудови, то юридичні категорії є гранично загальними універсальними поняттями стосовно предметного поля даної науки, і за межами цього поля такими не є.

Нарешті, ми ще раз підтверджуємо загальновизнану аксіому, що наука описує право таким, яким воно є, а філософія – таким, яким воно повинно бути.

Список бібліографічних посилань

1. Maurice Cranston. Freedom. London : Longmans ; Green & Co, 1953. P. 13.
2. Книгин А. Н. Учение о категориях : учеб. пособие. Томск : Изд-во Томского ун-та, 2002. С. 40.
3. Рудаков А. А. Парные юридические категории: теория и прав и обязанностей : монография. М. : Проспект, 2015. С. 42–43.
4. Макарова З. В. Справедливость в уголовном судопроизводстве. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: «Право»*. 2012. № 7. С. 54–56.
5. Гребенников В. В. Актуальные вопросы судебного усмотрения как правоприменительного инструмента разрешения споров. *Образование и право*. 2017. № 1. С. 120.

Одержано 11.03.2018